

В. А. Герасимчук,
доктор філос. наук, професор кафедри
української мови, літератури та культури,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

МІФОЛОГІЧНА КАРТИНА СВІТУ В УКРАЇНСЬКІЙ ФОЛЬКЛОРНІЙ ТРАДИЦІЇ

Поняття «міфологічна картина світу», яке творилося переважно чуттєвим пізнанням: через відчуття, сприймання, уявлення, здавалося, мало б сформувані хаотичну картину світу, аж ні! У слов'янському (давньоукраїнському) культурному просторі постала цілісна світоглядно обумовлена більш-менш завершена міфологічна картина світу, фантастичний, конкретно-чуттєвий, емоційний образ світу з чудернацьким вираженням явищ природи і людини як невід'ємної її часточки. До цілісної повноти картини спричинилися і долучилися і первинне логічне конструювання світу (через логічні прийоми архаїчної свідомості – спостереження за світом, «спілкування» зі світом, пояснення, порівняння) з мисленнєвим його відображенням реальності та специфічної інтерпретації буття прадавньої людини.

Міфологічну скарбничку людства започаткувала одна з дитинних форм релігії – тотемізм. Цей релігійний світогляд почав формуватися в період складання родових взаємин між людьми. Кожний рід чи спільнота (група людей) намагалися «скріпити» свої зв'язки з природою через тотем (вид тварин, рослин), якому надавалася надзвичайна, чудодійна сила і який наділявся функцією оберегу конкретного роду чи спільноти людей. Природні стихії тривалий час тяжіли над людиною, остання майже завжди виявлялася безпорадною перед їх силами. Звідси – культ природи в її найстрокатіших проявах, варіантах: пошанування сонця, води, землі, мисливські, землеробські культу. Такий всеохопний культ природи сформував більш-менш цілісний світогляд первісної людини – анімізм, тобто віру в те, що все, що її оточує, наділене духом, душею, подібної до людської. При цьому душа справді уявлялася матеріальною, прибирала обриси того предмета (рослини, тварини, явища природи), якому належала. Анімістичний погляд спричинився до появи специфічних релігійних відгалужень: фетишизму – поклоніння предметам віра в їхню чудодійну силу: зоолатрію – поклоніння тваринам. Епоха політеїзму залишила силу-силенну міфонімів, демонімів, а також фразем, пов'язаних з міфологічними сюжетами [Див. докл. 4; 5].

Слов'янська (давньоукраїнська) міфологія, на жаль, хоч і є у світоглядному сенсі цілісною світоглядною системою, (концептуальною, мовною) картиною світу. Проте, якщо, приміром, давньогрецькі міфи завдяки писемності були зафіксовані і дійшли до нашого часу в повному обсязі, то слов'янські (давньоукраїнські) міфи через історичні обставини (брак писемності) передавалися від покоління до покоління усно, при цьому губилося багато змістовного матеріалу міфів. Збереглися лише у певному обсязі теогонічні міфи – міфи про походження різних божеств та їх взаємини між собою. У слов'янській (давньоукраїнській) міфології – це міфи про Дажбога, Ярила, Сварога, Ладу та ін. [2; 3; 4] У більшості міфологічних традицій, і в давньоукраїнській також усі божества народжуються від первинної божественної пари (або двостатевої істоти), яка часто втілює небо і землю. Натомість слов'янський (давньоукраїнський) фольклор, усна народна творчість всотувала і, звичайно ж, часто трансформувала образну і логічну міфологічну картину світу. Усі архаїчні релігійні течії більшою або меншою мірою сюжетами, мотивами, персонажами відкарбовувалися в українській фольклорній традиції. Але проявлялися в усній народній творчості фрагментарно, певними мотивами, сюжетами, і сьогодні фольклор може репрезентувати лише мозаїчні уламки того багатющого міфологічного скарбу, що ним володіли наші прадіди.

Досконалыми міфологічними системами вважаються ті, в основі яких є космогонічні (пояснюють походження Всесвіту та Космосу), етіологічні (про походження світу, людини тощо), солярні, астральні міфи, а етнос, що їх творив, належав до розвинутих. Виходячи з аналізу і синтезу давніх текстів українського фольклору (заклинань, голосінь, казок про тварин, казок, а також митців примітивізму – Катерини Білокур, Марії Примаченко та ін.), можна реконструювати багато вагомих і цінних компонентів, притаманних міфологічній свідомості. Міфологічна картина світу, зокрема уявлення про його структуру, поставала у різних фантастичних, фантазмагоричних відображеннях, різних найхімерніших образах: антропоморфних (образи Велетнів людей), зооморфних (тотемні тварини, птахи), рослиноморфних (тотемні види рослин). Приміром, трисферна картина Всесвіту, в уяві прадавніх людей асоціювалася з формою дерева, так званого Першодерева – Дерева Життя, де Гілля відтворювало сферу вищих сил, солярну, лунарну, астральну і мешкали небожителі, а також – птахи. Стовбур дерева належав до земної сфери сфери людей, різних тварин; підземна сфера була притулком для тих, хто живе у підземеллі – небіжчиків, різних тварин тощо. В анімістичних віруваннях душі мешканців підземелля, небіжчиків, переселившись у птахів – відлітали на вершину Дерева у небесну сферу – вирій. Окремі сюжети, персонажі таких уявлень проявляються вкрапленнями в різних фрагментах українського фольклору. Герої багатьох казок ховаються від своїх переслідувачів, забравшись на високе дерево з тим, щоб небесна сфера захистила їх (зокрема, Казка про Івасика Телесика).

Етіологічні (пояснювальні) міфи пояснюють появу світу, різних природних явищ. Сюжети про походження, народження світу у багатьох народів різний. Дерево Життя (образ, поширений у слов'ян) асоціювався з першодеревом, від якого започаткувався світ. У деяких народів – це був образ Ткача. Який, виткав світ, а також ткав долі всього суцього. Світ походить і від яйця (латин. *Ab ovo*). Яйце – у міфологічній свідомості було своєрідною дивовижею, світотворчим першопочатком життя. Цей міфологічний образ зберігся в українській фольклорній спадщині. Зокрема в казці про яйце-райце, з якого народжуються різні матеріальні субстанції, худоба, інші щедоти. У сукупності значень для прадавньої людини вони утворюють картину раю, не випадково поняття яйце-райце містить корінь рай. До цього міфологічного змістового ряду долучаються різні казки сюжети, в яких згадується образ яйця. Візьмімо хоча до кінця не розшифровану казку-загадку Про курочку рябу, яка знесла золоте (не просте) яйце. Ніхто не міг розбити його, тільки Мишка.

Етіологічні (пояснювальні) сюжети про походження людини також у різних народів різний (відомий міфологічний сюжет є в біблійній історії: Бог створив чоловіка з глини, жінку з його ребра). В українському фольклорі він відтворений у казці Івасик Телесик, де дід витесав хлопчика з деревинки.

Доповнює міфологічну картину світу і поняття про час як прецедент. Паремійні вирази про Царя Гороха, засвідчують це. Фітонім Горох вказує на слов'янське (давньоукраїнське) походження. Подібними іменами нарікали слов'ян у дохристиянські часи. У них відлунує голос дитинства наших пращурів. Дитинство людини і «дитинство» людства в духовному сенсі багато в чому тотожні. Уявлення про світ у дитини і первісної «дитинної» людини формується розбурханою уявою і закономірно виверщується міфом або казкою. Так-от будь-яка казка могла починатися із заспіву, художнього прийому, що вживається в усному мовленні з тим, щоб одразу зацікавити, захопити маленького (чи дорослого) слухача. З-поміж різноманітних заспівів, своєрідних паремійних зав'язочок чи не найбільшого розповсюдження набули ті, де згадувались якісь прадавні часи, коли правив найчастіше цар Горох. Це звучало приблизно так: «В тридев'ятім славнім царстві. Де колись був цар Горох...» Цей, здавалося б, дитячий сюжет давно став предметом ґрунтовного наукового вивчення. Проте, хто б із учених не досліджував питання про часи Гороха, зрештою схилявся до одностайної думки: йдеться про прадавні часи. Часи царя

Гороха сягають того золотого міфологічного віку, коли все було інакше, і дуже гарно. У міфологічних уявленнях кожного народу існував такий період, що його вони мислили як золоті часи, як першопочаток всього сущого. До яких би історичних часів учені не відносили ніби реального царя Гороха, на наше переконання, цар Горох – це міфонім, і усі паремійні висловлювання, пов'язані з цим іменем, мають передовсім не конкретно історичний, а світоглядний міфологічний смисл. І формувався він переважно на ґрунті міфологічних уявлень слов'янських народів про часопростір: першопочатком усьому були прекрасні часи царя Гороха, які змінили інші часи. Цю думку підкріплюють і семантично близькі до «Горохових» прислів'я з іншими персонажами, родичами Гороха: За царя Тимка, коли земля була тонка; За царя Омелька, як земля була тоненька: за царя Пенька, як земля була тонка; за царя Митрохи, коли людей було трохи. Існували й доточені, так звані «нередуковані» фраземи: За царя Пенька, коли земля була тонка, як плугом проореш. То й води в черевик набереш, а як пальцем проткнеш, то волів було напоїш. Доточена частина подібних фразем вказує на міфологічну картину світу, властиву прадавнім людям, їхнім уявленням про землю як про невеличкий шмат суші, що омивається звідусіль водою.

За аналогією до розуміння золотих часів царя Гороха можна навести подібний мотив у «Слові о полку Ігоревім», де автор твору привертає увагу честолюбних князів до «славних часів Трояна», коли все було мирно і дружлюбно. На тему царя Гороха народом творилася велика кількість фразеологічних варіацій. Та невдовзі міфологічний сенс цього сюжету втратився. На сьогодні існує і така думка, що часи царя Гороха така собі нісенітниця. Український дослідник В.Д. Ужченко [6, 79] тлумачить цю фразему в алогічно-комічному сенсі: Цар Горох – це щось на зразок снігу, який горів, а соломною гасили, а часи Гороха були тоді, як була баба дівкою.... розкриває таким тлумаченням особливу рису українського менталітету – його діяльнісну творчу суть, у цьому разі, доведення до смислового абсурду зрозумілого загалом міфологічного сюжету. У такий спосіб руйнується цілісна міфологічна картина світу. Життя багатьох міфологічних сюжетів, міфонімів обірвалося після прийняття Руссю християнства, а деякі з них набули негативної конотації (ідол, істукан, болван, кумир). На кой ляд (де Лад – слов'янський язичницький бог). Цур тобі пек (де Цур і пек – слов'янські міфоніми на позначення божеств). Непевне тільки вигук «Ой Леле!» має нейтральну конотацію. Найімовірніше, так молоді дівчата зверталися до своєї покровительки – доньки богині Лади – Лелі.

Висновки. Як бачимо, давньоукраїнську міфологічну картину можна реконструювати, знаючи логіку міфа, його жанрову специфіку, змістову складову. Спираючись на багатий фольклорний матеріал, вихоплюючи з нього міфологічні компоненти, можна здійснити через їх упорядкування, систематизацію класифікаційну таблицю (як у Менделєєва) і поступово заповнювати її порожні лакуни. Міф є підґрунтям різних релігійних систем, фольклорних традицій, які лежать в основі етносу (народу) і відкарбовують не сукупність знань, а специфічне світобачення, світовідчуття, вид світогляду, на основі емоційно-асоціативної уяви.

Література

1. Антологія українського міфу. У 3 т. Т. 1. Етіологічні, космологічні, антропологічні міфи. (Укладач В.М. Войтович). Навчальна книга Богдан, 2007.
2. Завадська, В., Музиченко Я., Таланчук О. 100 найвідоміших образів української міфології. К.: Орфей, 2007. 456 с.
3. Костомаров, М. І. Слов'янська міфологія. К., Либідь, 1994. 384 с.
4. Скуратівський, В. Міф. *Міфи та міфологія. Філософський енциклопедичний словник.* Книжковий дім 2002. 1648 с.
5. Плачинда, С. Міфи і легенди давньої України. 2013. ФОП Стебеляк. 304 с.

6. Ужченко, В. Д. Фразеологія сучасної української мови : посібник. Луганськ: Альма-матер, 2005. 399 с.